

Azorín, el purgatori

L'any passat es van complir 20 anys de la mort de Josep Martínez Ruiz, «Azorín», i ara en fa 100 que va passar per València. Un bon pretext per replantejar l'autor de Monòver i la seua relació amb la nostra cultura.

Miquel Alberola

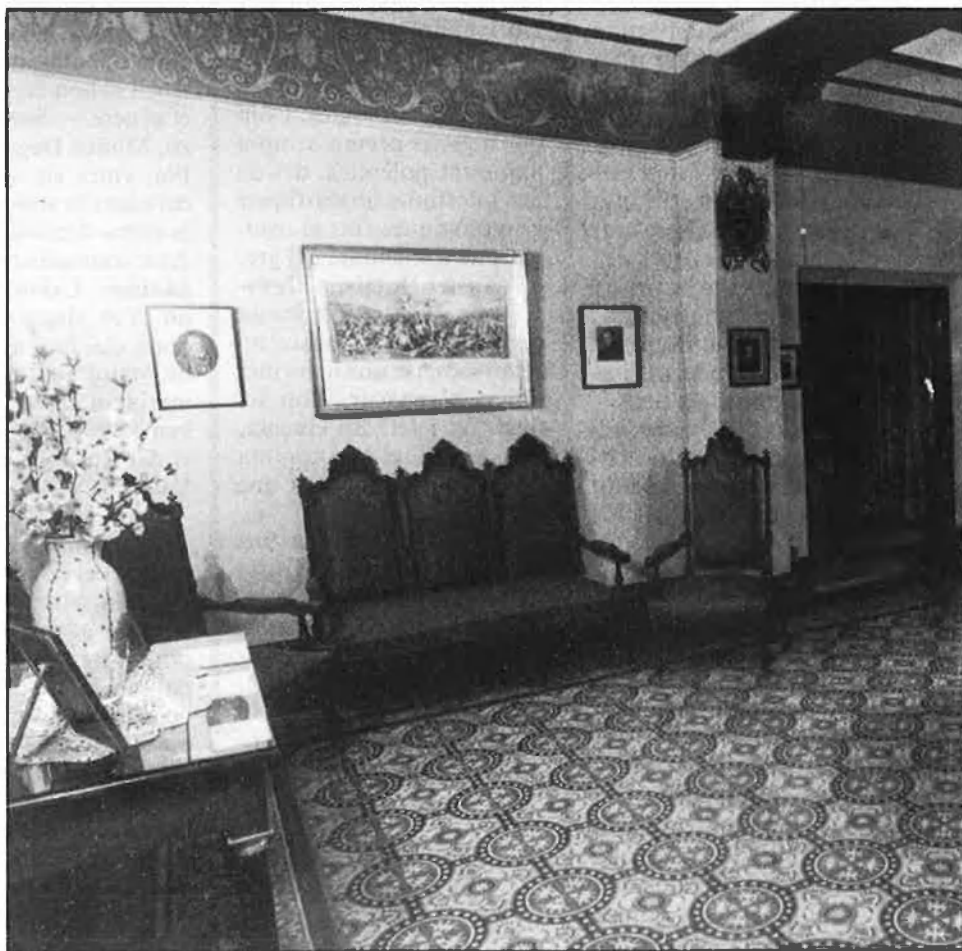
En l'any que hem inaugurat, fa cent anys que Josep Martínez Ruiz es va instal·lar a València per estudiar la carrera de lleis. Venia de les Valls del Vinalopó, de Monòver —«de Monóvar, sí y a mucha honra»—, on havia nascut el 1873, i no superava els quinze anys, però la llicenciatura acadèmica i el prestigi intel·lectual els obtindria uns anys més tard a Madrid, això sí, després d'haver passejat l'expedient per Granada, Salamanca i Valladolid. Durant aquells dies en què freqüentava el carrer de la Nau, va estrenar-se en la manufactura literària i va lligar relacions amb aquells que fabricaven guants i espadenyes en *llemosí* i els que els feien, com ell, en castellà. I segurament se li van fer els ulls a ratlles. Amb don Vicent Blasco Ibáñez en va tenir de tots els colors, i amb don Teodor Llorente, també.

Blasco ja es feia creus quan el tenia treballant a la redacció d'*El Pueblo*, perquè, segons don Vicent, era una «pluma diabòlica» que arremetia contra el matrimoni, l'estat, l'església i l'exèrcit amb una virulència que espasmava l'autor de *Cañas y barro*. I, tot s'ha de dir, per espantar don Vicent, que anava familiaritzat amb les escopetes i els revòlvers, allò havia de ser gros. Amb posterioritat, Blasco i Azorín van intercanviar insults per escrit i hi va haver d'intervenir don Eugeni d'Ors; amb èxit, però privant-nos d'una magnífica prosa de combat. A l'acusació de *chaquetero*, Azorín argumentava *conservador, mujeriego, burgués*. L'un i l'altre tenien raó. Blasco no podia assimilar que el de Monòver prosperava a Madrid, cosa que ell mai no va aconseguir —en la mida que ho ansiava— fent naturalisme quan el *noventayochismo* feia feredat.

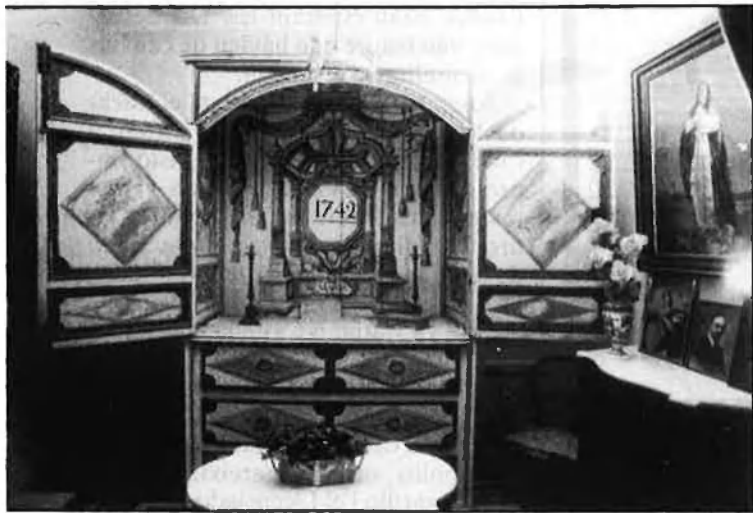
Abans d'això, abans d'existir *El Pueblo*, Martínez Ruiz havia col·laborat en les pàgines republicanes d'*El Mercantil Valenciano*, però prèviament havia sol·licitat tribuna en *Las Provin-*

cias. El jove Josep Martínez va acudir a Teodor Llorente, el propietari, amb una recomanació del poeta renaixentista Jacint Labaila, però don Teodor, havent comprovat, probablement, l'estil del *pequeno filósofo*, ho va deixar córrer. Aquesta, potser, va ser la primera col·lisió amb el patriarca Llorente. Passats els anys, i com a nota il·lustrativa, els hereus de l'editor han ostentat en la capçalera del periòdic, fins fa poc, una al·lusió asèptica d'Azorín a aquell mitjà. La vida propicia aquests contrasentits.

Llorente i Azorín no podien congeniar ni per edat ni per estètica. Mentre al senyor Llorente se li estovava íntimament l'arròs en el ventre, efectuant una becada vora el barranc dels Algadins, Josep Martínez pixava en les parets de Banco de Espana de Madrid. Pel que fa a la literatura, la perspectiva era idèntica. ¿Com havia de sintonitzar un jove d'*idees avançades* amb el confitat regeneracionista de la Renaixença valenciana? De cap de les maneres. Darrere de Llorente, Azorín veia don Francisco Silvela, igual que Blasco. Martínez Ruiz, segons ens ha explicat el seu paísà Antoni Ródenas Marhuenda, autor del llibre *D'Azorín i el país meu*, ja sabia què es coïa a València abans de deixar Monòver: «ell

A la dreta, i dalt a la dreta en la pàgina següent, imatges de la casa museu d'Azorín.

hi va anar mig assabentat del que era la Renaixença perquè un familiar seu, Miquel Amat i Maestre, de Petrer, estava prou relacionat amb *Lo Rat Penat* i, fins i tot, va escriure alguna rima en *llemosí*.

Però Martínez Ruiz, que per extracció social hauria pogut simpatitzar amb aquell sector, havia abandonat el conservadorisme familiar en descobrir, segons conten, que el seu pare, don Isidro Martínez Soriano, baluard dels costums eters de Monòver, s'entenia amb una senyoreta. Aquella relaxació

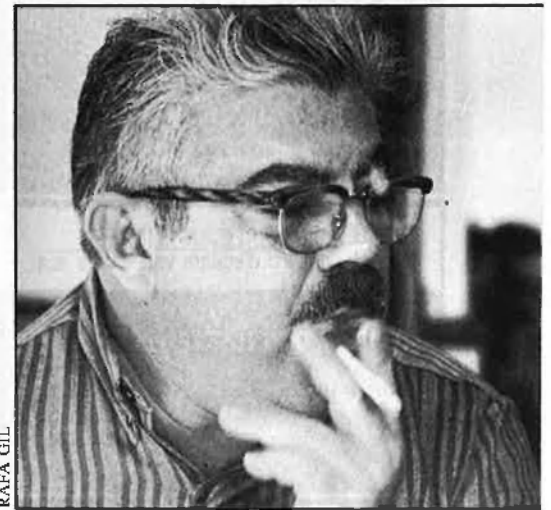
moral en qui li havia inculcat rectitud i ordre el va abocar a una crisi ideològica que el va fer anar a parar a l'anarquisme fervent i acèrrim. Des d'aquella òptica, don Teodor significava com son pare: un règim antic i corrupte construït sobre la misèria dels altres. I la literatura que se'n podia despendre era ociosa i arqueològica.

«Si oyen ustedes decir —escribía Azorín— por ahí que la literatura lemosina ha renacido, no lo crean; éstas son voces que hacen correr los pavos, como dijo el otro. Es decir, los pavos precisamente, no; los señores de *Lo Rat Penat*, una sociedad de bombos mutuos. En Valencia, muerto Querol, no hay ningún poeta lemosín que levante dos dedos del suelo. ¿Hablan ustedes de Llorente? ¡Ah! Estaría fresco el autor de *Llibret de versos* si no gozara de más fama que la que le han proporcionado sus poesías valencianas... Llorente, ante todo, es un excelente traductor, que ha espanolizado a Goethe, vistiendo a su héroe, como él dice, a la usanza de los galanes de Cervantes, de Lope y Calderón. Es también un mediano historiador de las cosas de la tierra. Tales son sus méritos, méritos que no corresponden a su proverbial engreimiento. Llorente se cree un Júpiter capitolino, y es un Ganimedes... de Silvela».

Aquest llarg paràgraf, citat i recitat abundantment des que Joan Fuster el va posar en òrbita, justifica en part l'opció castellana de Josep Martínez Ruiz. Ho va fer en funció de *modernitat* i *professionalitat*. O possiblement ni s'ho va plantejar: en aquell moment, i ara, la diglòssia era el comportament *normal* de la societat valenciana. Sobretot, si s'és originari de més avall de la línia Biar-Bussot, on el sentiment de la llengua és més difuminat encara, menys determinant. Resumint; Josep Martínez Ruiz tenia en un flanc la re-

tòrica pastosa dels llorentistes; i en l'altre, la demagògia aparatosa i vàcua del blasquisme. Madrid es feia inevitable, si pensem que Barcelona —un cert sector barceloní— no s'havia caracteritzat per ser hospitalària amb els valencians.

El 1896 Azorín passa a Madrid, on s'havia donat a conèixer des de Valèn-

Antoni Ródenas Marhuenda.

cia, i entra a col·laborar en *El País*, coincidint en la seua etapa més àcrata. Als tres mesos el tiren perquè no deixava estaca en paret i para al setmanari *El Motín*, més en la seua línia anticlerical i guerrera. I en això arriba el *desastre del 98*. En aquells dies en les redaccions dels diaris havia conegut un parell d'exaltats de la seua corda: Pío Baroja i Ramiro de Maeztu. En conjunt sumaven tres, i amb aquest pseudònim es van publicitar des de diverses tribunes. *Los Tres* eren d'«idees avançades» i perifèrics, i per aquell temps impulsen un manifest moderníssim en què substitueixen el socialisme utòpic per una nova *ciència social*, que denunciarà les misèries, i una *ciència experimental*, que aportarà les solucions.

Hivern

NOVETATS en LLIBRES

<p>edicions 62 s/a</p> <p>UNA TRAGÈDIA AMERICANA, I I I Theodor Dreiser Les Millors Obres de la literatura Universal/Segle XX, 20" i 20". 432 i 288 pàgines. La novel·la d'un dels pocs gegants de la literatura nord-americana, en què es basava la famosa pel·lícula <i>Un lugar en el sol</i>.</p>	<p> Editorial Laia</p> <p>QÜESTIÓ D'AMOR PROPI Carme Riera Col·lecció El Mirall i el Temps, 96 pàgines. Després de tant de temps, Carme Riera.</p>
<p>Edicions BROMERA</p> <p>NÀUFRAGS SENS ILLA Josep Antoni Fluixà Bromera/poesia, 2. La maduresa i la reflexió esdevingudes bellesa.</p>	<p>EDITORIAL EMPÚRIES</p> <p>SECRETA VEU Maria del Mar Bonet El primer llibre (i la cara més amagada) de la cantant mallorquina: La seva poesia i la seva pintura.</p>
<p> GREGAL LLIBRES consorci d'editors valencians s.a.</p> <p>LA GUERRA D'EN TIP-TAP Carles Cano Col·lecció les Favas comptades, núm. 7.</p>	<p> LA GALERA, S. A., EDITORIAL</p> <p>CRONOS Novel·les del Segle XX per a la butxaca de la gent jove. Volums d'11 x 18 cm. Enquadernació rústica i plastificada. 16 títols publicats.</p>
<p> EDITORIAL TRES I QUATRE</p> <p>I ENCARA Felícia Fuster Col·lecció Poesia núm. 51. Premi de Poesia Vicent Andrés Estellés dels premis Octubre de 1987.</p>	<p> curial</p> <p>LLENGUA & LITERATURA, 2 Director: Josep Massot i Muntaner Secretari: Lola Badia Revista anual de la Societat Catalana de Llengua i Literatura (filial de l'Institut d'Estudis Catalans).</p>
<p> ENCICLOPÈDIA CATALANA</p> <p>DICCIONARI JURIDIC CATALÀ Un volum de 14 x 21. 480 pàgines. De venda a llibreries. «Els diccionaris de l'Enciclopèdia».</p>	<p> UNIVERSITAT DE VALÈNCIA</p> <p>PAREMIOLOGIA Maria Conca Biblioteca Lingüística Catalana. Un estudi sistematitzat de la paremiologia catalana des d'un marc teòric.</p>

Encara estan esperant-les. Del desencany van traure que havien de canviar la mentalitat d'Espanya.

Josep Martínez, comprovat el fracàs de l'acció concreta, es va enfilat a l'idealisme subjectiu, a una visió impressionista de l'Espanya dels valors mamada en l'obra del diplomàtic Gabinet. A allò, li va fotre el *marxamo* de generació del 98 i va tenir més èxit. Segurament, la primera ocasió en què Azorín va viatjar a Castella ja es va fer una aproximació de tot allò. La seua retina mediterrània es va dilatar davant aquell paisatge calb i contús de tristes figures, de cabres esporàdiques i de pobles abolits, on se li apareixien Manrique, Lazarillo i el Licenciado Vidriera.

A mida que penetrava La Meseta, la història parava el rellotge i la pedra s'intensificava: aquell quietisme, aquella immortalitat devia exposar-se-li com una redundància de la condició humana. ¿Com havia crescut tanta literatura en aquell terreny estèril? La solució a la metafísica era «cerrar con siete llaves el sepulcro del Cid». Sobre aquest *orgullo nacional* s'erigia la generació del 98.

De l'exaltació juvenil i anarcoide, don Josep Martínez va anar derivant a postures més tranquil·les. La Meseta va tenir un efecte curatiu, sedant. En un dels dispersos viatges a Monòver va fer forta amistat amb don Josep Pérez Bernabeu, president del Partido Federalista de la localitat, i s'hi va adscriure. A través de Pérez Bernabeu, que era conegut amb el sobrenom *el metge de l'aigua*, íntima amb Francesc Pi i Margall i viu una eufòria federalista que acaba el dia que mor l'ideòleg de la democràcia burgesa, el 1901. En aquell moment Azorín escriu a la seu dels pimgallians i els comunica que, amb la mort de la persona que més honradesa política tenia a Espanya, havia mort també un partit, i per tant se'n donava de baixa, ja que la desaparició física de Pi i Margall impossibilitava el projecte polític.

Un any abans de morir Pi i Margall, Azorín havia publicat *El alma castellana*, llibre que va causar molt bona impressió a Joan Maragall. «Azorín —diu Antoni Ródenas—, a Madrid, entra en contacte amb una sèrie de corresponsals catalans que li van descobrir Maragall, el qual va fer una crítica encomiàstica del llibre al *Diario de Barcelona*. Azorín i Maragall van mantenir correspondència escrita fins 1902, en què Maragall llegeix *La voluntad* i li fa una ressenya severa. Arran d'això es refreden les amistats, però el 1905 Azorín viatja a Barcelo-

na i es troba amb Maragall al teatre i reprenen la relació. Mort Maragall en 1911, Azorín li guarda un bon record i conserva una gran devoció per l'escriptor i la persona. Les úniques persones per les quals ell va sentir gran devoció foren Joan Maragall i Francesc Pi i Margall».

Don Josep, de tota la generació del 98, és el que més interès va demostrar per la cultura catalana, a pesar de la insolació mesetària, que en alguna ocasió li va dictar coses com que, davant l'ampul·lositat de la llum castellana, hi

sa que anava a pasturar al Pirineu. València, per a ell, era una pura entelèquia. Clar, i com els del 98 parlaven en castellà, cap de tots dos no es va plantejar l'afinitat lingüística. No sé què pensaria Maragall del fet que Azorín entenguera els seus llibres sense diccionari. Ara, també els senyors Rubió i Ors i Llorente escrivien en la mateixa llengua i la correspondència entre ells era en castellà. Era un mal de l'època.

Un mal que no va obstaculitzar la vinculació d'Azorín, a través de l'obra i l'interès extraliterari, al País Valencià —al *Levante*, com ell el denomina-

ment, el 1924, en *Una hora de España* va gravar, pensant en els ametlers, aquella frase unitària de «Cataluna es Valencia, y es Alicante, y es Mallorca», on alguns han volgut veure més que no hi havia. Azorín efectuava totes les lectures en funció del paisatge —ben mirat, ho va fer tot en funció del paisatge— i si hagués pres per denominador el taronger, hauria pogut dir, anem a hipotetitzar, «Valencia es California, y es Marruecos». Una cosa per l'estil. No té més importància.

No obstant això, sempre va tenir clara la unitat de l'idioma, i en edat avançada es va qüestionar el drama domèstic: «¿Cómo escribirá quien ha pensado, niño, adolescente, en otros signos que el castellano?». I en la nit de Reis de 1960, a les quatre de la matinada, escrivia a Madrid, en *Ejercicios de castellano*; «El castellano se ha corroborado y acendrado en mí, primero con el valenciano, luego con el francés. He necesitado la construcción del valenciano y del francés». Efectivament: Azorín, sobre el patró sintàctic valencià ordenava el lèxic castellà. I el resultat va ser immillorable.

Avui, el 1988, Azorín està en el purgatori. *Catalanistes* i *espanyolistes*, com esperant una depuració similar a la que el volia sotmetre don Federico García Sánchez en tornar de l'exili parisenc, l'ignoren, inconscientment o amb totes les de la llei. La seua metamorfosi accelerada en el món de la política potser hi ha contribuït —d'una manera més o menys aproximada també li passa a Josep Pla. Azorín, descomptant els quatre especialistes incondicionals, només continua viu a Monòver i a la seua Casa Museu, on hi ha tota la seua biblioteca, llevat dels 3.000 volums destruïts, primer pel foc revolucionari dels *rojos* i després pel fanatisme dels *nacionals*.

Allà, en la casa dels seus pares, que té tants anys com la G-98, hi ha tots els seus objectes: des del monocle a la *chistera*, aquella d'on Josep Martínez es va traure Castella. Més d'11.000 volums subratllats i plens d'anotacions, i més de 100.000 documents microfilmats. Amb les importants aportacions sobre el tema dels materials de què disposaven don Adolf Pizcueta i don Lluís Guarner. Azorín va voler les seues coses allí. ¿Seria inoportú preguntar on para la biblioteca d'autors tan valencians com Blasco? La formulació només té sentit com a greuge comparatiu. Ara, «¿què n'hem de fer, nosaltres, els catalans —escrivia Fuster—, amb Azorín?». Com a mínim, llegir-lo i assumir-ho. □

Biblioteca de la casa museu d'Azorín.

havia la *tacanería de los catalanes*. Això li va valer la contestació d'un tal Raimundo Bartrés en un llibre que involucrava Pío Baroja, però anava destinat a Azorín, *enemigo de Cataluna*, la contrapartida del qual mostrava quatre fotos del de Monòver i un peu: «El anarquista Martínez Ruiz en cuatro chulescas posturas». Aquella publicació, segons sembla, corresponia a l'enrabiada de l'autor, que s'havia guanyat a pols l'antipatia d'Azorín. Una cosa és certa: Azorín llegia —ell ho diu— Àngel Guimerà, Apel·les Mestres, Carles Soldevila, Eugeni d'Ors, Ausiàs March, Carles Riba, Maragall i Martí de Riquer. De fet, la Casa Museu de Monòver conserva tota aquesta obra, i més encara.

Com a dada curiosa, Azorín va descobrir la cultura catalana a Madrid, i no des de València. Aquesta afirmació d'Antoni Ródenas posa al descobert, una volta més, el fracàs absolut de l'eix entre la capital de l'Horta i la del Barcelonès. Les culpes eren mútues. «Maragall i Azorín segurament parlaven en castellà entre ells —assenyala Ródenas. Maragall és probable que no sabera quina llengua parlaven a Monòver, ni li interessava. Tenia un sentit molt receptiu de Catalunya: era una vaca suís-

va—. A finals de la dècada del 20, Josep Martínez va mirar amb curiositat el renaixement literari valencià, allò que després hem conegut com la «generació de 1930», i fins i tot va arribar a mig comprometre's a fer una peça teatral, *Ifac*, en l'idioma del seu poble —«en Monóvar se habla una hijuela del catalán»—, però tot va quedar en bones intencions. El 1929 Azorín escriu al seu amic Queremón Alfonso Prats, propietari d'una fàbrica d'aiguadents i responsable del digestiu *Cantueso Oro*, i li demana determinada informació sobre aspectes de Monòver i els significats de paraules que ell recorda, a fi de perfilar «un libro en que pinto a Monóvar en todos sus aspectos. (...) Pretendo que España entera sepa lo que es nuestra bella ciudad; y contes-to de este modo a los beocios que, haciendo miserables cuchufletas acerca de Monóvar, intentan ponerme en ridículo. De Monóvar, sí y a mucha honra».

El llibre era *Superrealismo* o *Libro de Levante*, publicat en la tardor d'aquell 1929, on la visió aguda d'Azorín repassa tot el que havia de repassar-se a Monòver. A part d'aquest, també va publicar, en 1941, *Valencia*, una anàlisi de records autobiogràfics, de la societat que va conèixer; i anterior-